

Hoe een Franse ingenieur over de Abdij van Middelburg in 1812 oordeelde

G. Sophia van Holthe tot Echten

De Abdij van Middelburg een caricatuur van bouwkunst?

Onder druk van de omstandigheden deed Koning Lodewijk Napoleon op 16 maart 1810 afstand van Zeeland¹, enige maanden voordat de rest van het koninkrijk Holland ook bij Frankrijk werd ingelijfd. Zeeland werd hierdoor een onderdeel van het grote Franse keizerrijk. Na een korte overgangsfase heette het v.m. departement Zeeland op 15 mei 1810 voortaan officieel het 'Departement van de Monden van de Schelde', met Middelburg als hoofdplaats.

In een Frans departement was de prefect de hoogste vertegenwoordiger van het gezag. Hij was het hoofd van de administratie. Hij had daarom recht op een geschikte en passende woning in de hoofdplaats en had uitgebreide bureaux tot zijn beschikking. De vestiging van de prefectuur in Middelburg bracht met zich mee dat de prefect en zijn bureaux daar gehuisvest dienden te worden. De zetel van het oude bestuurscentrum van Zeeland, de Abdij, kwam hiervoor het meest in aanmerking.

Het departement van de Monden van de Schelde vormde een strategisch belangrijk onderdeel in het keizerrijk van Napoleon. Aan de voorzieningen van bouwkundige aard (voornamelijk militair) die hier zouden moeten worden uitgevoerd is dan ook door de keizer bijzonder veel belang gehecht. Bij de Zeeuwse prefectuur was geen plaatselijke architect aanwezig, die capabel kon worden geacht om in de nieuwe behoeften te voorzien en op niveau met Franse deskundigen kon samenwerken. De omstandigheden waren voor prefect Pycke dringend genoeg in Parijs te vragen om een Frans waterstaatsingenieur, eventueel opgeleid aan de Ecole polytechnique. In 1812 werd Nicolas Jean-Baptiste Anselin in Middelburg benoemd; hij beschikte over de beste opleiding die toen in het Franse keizerrijk verkrijgbaar was.

Het oude bestuurscentrum van Zeeland beantwoordde allerminst aan een gerationaliseerde moderne administratie en de daarbij passende vormgeving van de bureaux. Pycke vroeg Anselin om verbouwingsplannen te maken voor de Abdij, gedeeltelijk ten behoeve van militaire belangen (pas in een later stadium en voor een ondergeschikt onderdeel), voornamelijk echter als 'paleis' voor de prefect en administratief centrum voor de prefectuur. Anselins voorstellen zijn gebaseerd op de mo-

derne Franse zienswijze in de bouwkunst. De rapporten bevatten een aantal beschouwingen met enige curieuze uitspraken. Zij geven een idee hoe iemand als Anselin aankeek tegen het middeleeuwse Abdijcomplex. Hij vond het een caricatuur van bouwkunst.

In deze bijdrage wordt achtereenvolgens aan de orde gesteld: een informatie over Anselin en zijn opleiding, de plattegrond van het Abdijcomplex in 1812 en een beknopte omschrijving van de gebouwen, voorts Anselins denkbeelden omtrent het oude bestuurscentrum zoals hij dat aantrof en zijn voorstellen tot wijziging, tenslotte een aantal bouwhistorische opmerkingen.

De Abdij te Middelburg wordt zetel van een prefectuur

Op 19 mei 1810 werd Patrice-Charles-Ghislain de Coninck-Outrive benoemd als prefect van het departement van de Monden van de Schelde en enige dagen later, op 27 mei, in Middelburg geïnstalleerd. Al spoedig werd hij evenwel vervangen door de op 10 januari 1811 benoemde P. J. Baron Pycke, die serieuze plannen maakt om de Abdij te laten verbouwen.

De militaire werken die in Zeeland op grote schaal dienden te worden uitgevoerd vergden op een gegeven moment de inschakeling van een Franse deskundige. Het Parijse bewind heeft blijkbaar de noodzaak ingezien om te voldoen aan het verzoek van Pycke zo iemand te sturen. Nicolas Jean-Baptiste Anselin, die al eerder voor het Franse leger had gewerkt, kwam kort na zijn benoeming op 1 maart 1812 in Middelburg. Zijn hoofdtaak bestond uit het directie voeren over de havenwerken in het departement. Tevens echter vroeg de toenmalige prefect hem om zijn gedachten te laten gaan over een verbouwing van de Abdij. Anselin heeft aan het verzoek voldaan en de nodige stukken opgesteld.

De rapporten en plannen die hij maakte en die door de prefect naar Parijs werden gestuurd, bevatten heel wat gegevens over de geschiedenis van het Franse bestuur in Middelburg, o.m. details betreffende het gebruik van het Abdijcomplex en de wijze waarop dit was samengesteld en ingericht. Dit materiaal, van belang voor de geschiedenis van het Abdijcomplex als zodanig en meer algemeen voor Zeeland, is elders verwerkt.² De rapporten bevatten ook diverse

gegevens die voor de architectuurgeschiedenis van belang zijn. Zij geven inzicht in de wijze waarop men in Nederland werd geconfronteerd met de moderne Franse zienswijze op de bouwkunst. De rapporten geven een idee hoe iemand als Anselin aankeek tegen het middeleeuwse Abdijcomplex. Tevens kunnen wij uit de stukken opmaken wat hij zich voor plannen had gedacht. Als wij daarvan kennis nemen is het onze beurt om te schrikken.

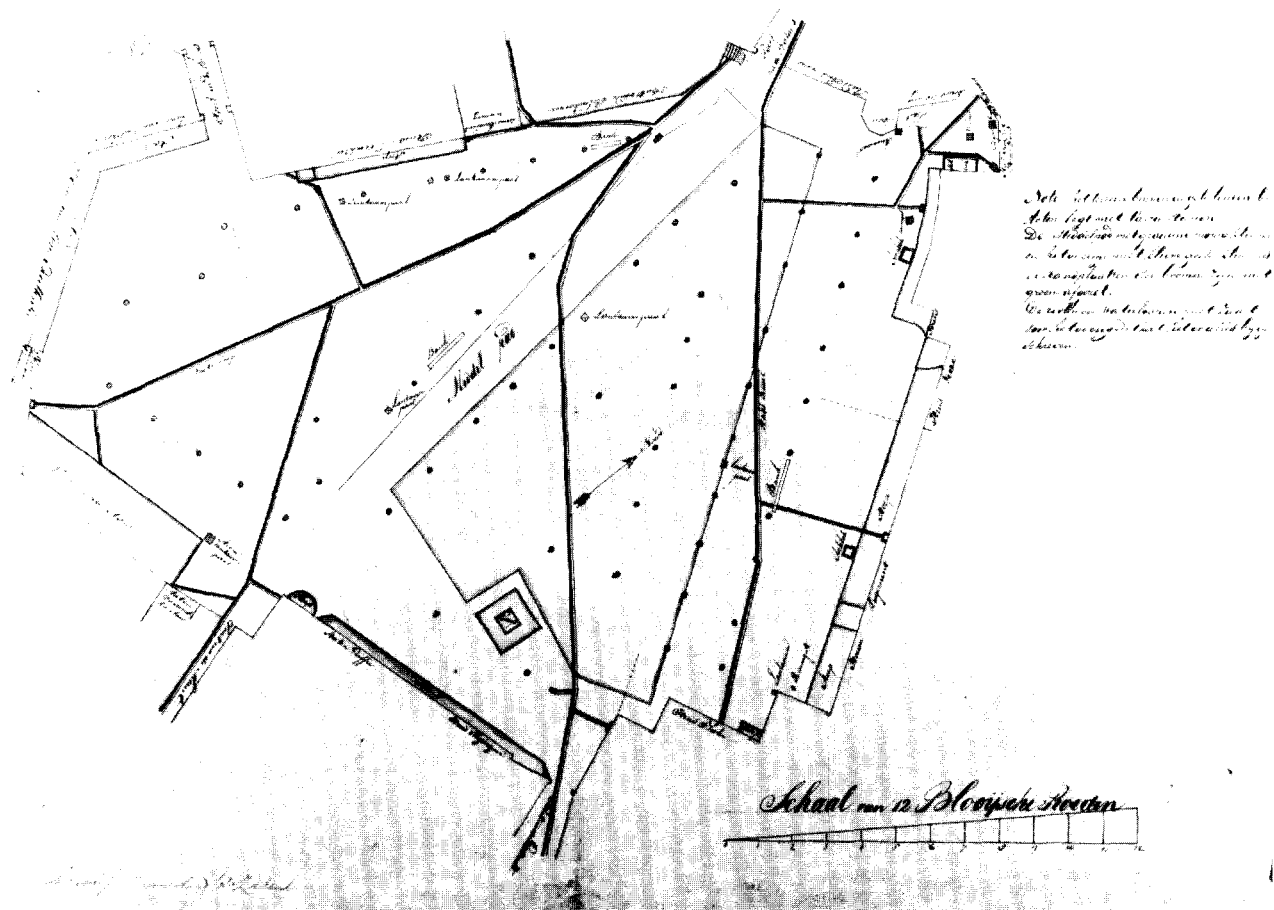
De Franse architect Anselin en zijn opleiding

De prefect Baron Pycke, voordien burgemeester van Gent, was stellig ervan overtuigd, dat de huisvesting in Middelburg beneden de maat was. Hij deed voorstellen aan de regering in Parijs daarin verandering te brengen. Hij had te maken met richtlijnen die vast lagen in de gerationaliseerde reglementering van het Parijse gouvernement, o.a. bepalingen ten aanzien van de inrichting en kosten.

Zoals gezegd vormde de huisvesting van de prefect en van de administratie van de prefectuur voor de Fransen slechts een onderdeel van het totaalpakket van voorzieningen, waar zij in elk departement naar streefden. Op hun lijstje stonden de militaire zaken hoog genoteerd. Tevens kwam steeds aan de orde het belang van de rechtspraak volgens de regels van het keizerrijk met alle bijkomende voorzieningen.

Bij de Zeeuwse prefectuur hebben wij te maken met een buitengewest, waarvoor deze voorzieningen (dus militaire, judiciële en administratieve) moesten worden getroffen en waar geen plaatselijke architect aanwezig was, die capabel kon worden geacht om in de nieuwe behoeften te voorzien, d.w.z. die voldoende met het Frans overweg kon en voldoende kennis had van de ideeën, die men in Parijs er op nahield inzake goede bouwkunst. Overigens moet 'buitengewest' hier wel in beperkte zin worden opgevat. Strategisch gezien vormde het gebied van het *Département des Bouches de l'Escaut* een gebied met een zeer hoge prioriteit. Geen wonder dat Parijs onmiddellijk de noodzaak heeft ingezien van het zenden van een goed onderlegd architect, waarbij zeker ook in het geval van Zeeland de militaire belangen en specifiek die van Marine prioriteit hadden. De stukken wijzen uit dat degene, die gestuurd werd, beschikte over de beste bouwkundige opleiding, die het Franse keizerrijk te bieden had.

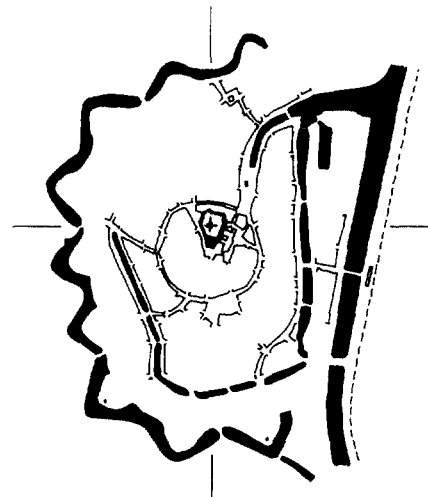
Plan van de Abdij tot Middelburg waarin wordt aangewezen de riolen en waterloopen voor zoo veel die hebben kunnen ontdekken benevens de secreten, welputten, asch en mistbakken de standplaatsen der banken, boomen en lantaarns etc. gemeten en gecarteert in Februarij 1754.

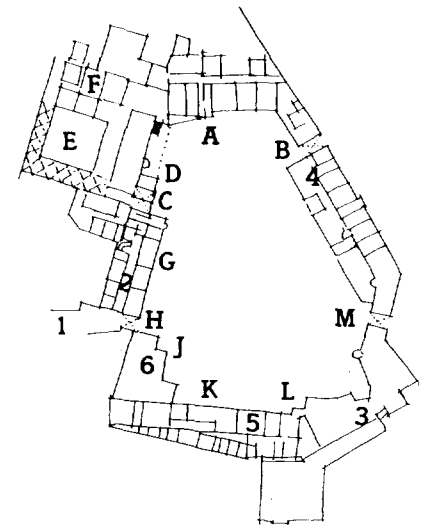
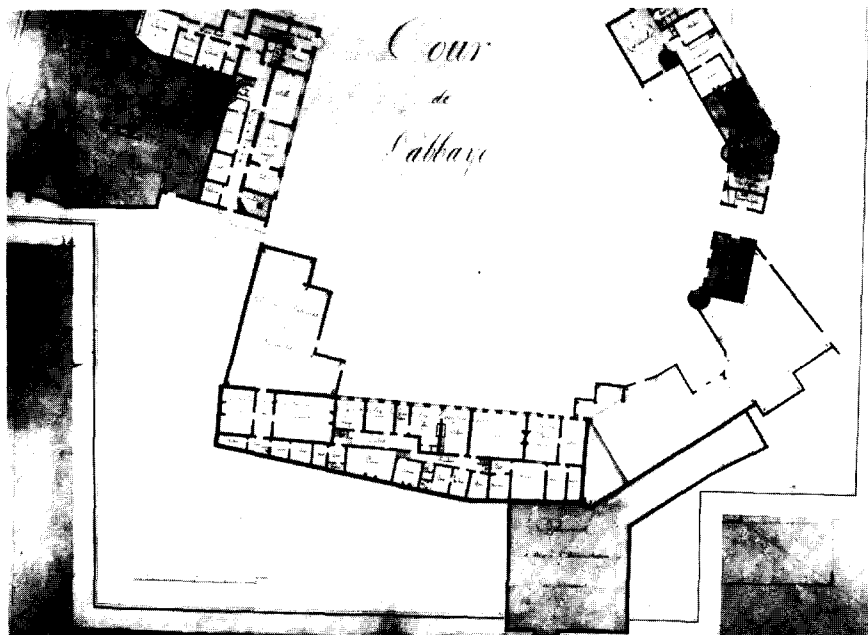
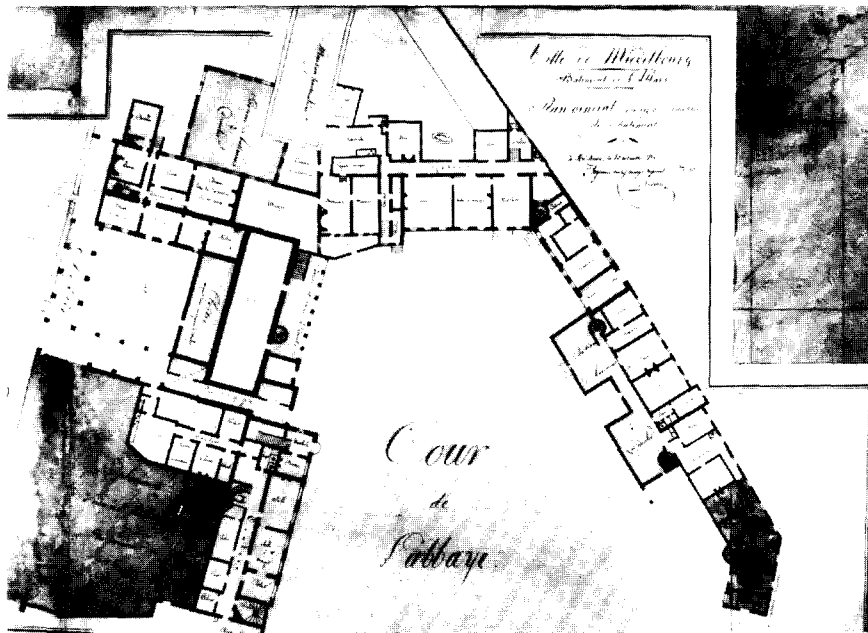
Afb. 1 'Plan van de Abdij tot Middelburg waarin wordt aangewezen de riolen en waterloopen voor zoo veel die hebben kunnen ontdekken benevens de secreten, welputten, asch en mistbakken de standplaatsen der banken, boomen en lantaarns etc. gemeten en gecarteert in Februarij 1754', foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist.

Op de plattegrond is aangegeven, waar aan het Abdijplein vier van de zes huizen van de Gecommitteerde Raden van de Zeeuwse steden zich toen bevonden, te weten het 'Huis Vlissingen', het 'Huis Tholen', het 'Huis Veere' en het 'Huis Zierikzee' (zie de cijferaanduiding op de schetsplattegrond, afb. 4).

Deze huizen dienden als verblijven van de afgevaardigden van de stemhebbende steden in het college van de Staten van Zeeland. De stad i.c. kon hierover beschikken voor de gedelegeerde, wiens min of meer permanente aanwezigheid vereist was. Het Huis van de Gecommitteerde Raad Tholen wordt in de wandeling kortheidshalve aangeduid met 'Huis Tholen' etc. Op genoemde plattegrond is niet aangegeven waar het 'Huis Middelburg' en het 'Huis Goes' gelegen waren. Het 'Huis Middelburg' lag eigenlijk buiten de omtrek van het Abdijplein en het 'Huis Goes' in de Noord-Oosthoek van de Abdij. In 1760 trad er een verandering op, toen Middelburg het gebouw van zijn Gecommitteerde Raad afstond aan die van Vlissingen, waarna het gebouw 'Vlissingen' ging dienen voor uitbreiding van de ernaast gelegen Statengriffie. Er was overigens ook een logeermogelijkheid voor zover de huizen daarin niet konden voorzien; het zogenoemde Heerenlogement.

Afb. 2. Middelburg. Situatieschets van de Abdijgebouwen (bron: Kunstreisboek Zeeland, 1985; schets F. van Voorden).

Afb. 4. Schetsplattegrond van de Abdijgebouwen gebaseerd op de situatie van 1812 (schets F. van Voorden). Voor de verklaring van de letteraanduidingen: zie bijschrift afb. 3. Verklaring van de cijfers: 1 - Huis van Middelburg, 2 - Huis van Vlissingen, 3 - Huis van Goes, 4 - Huis van Zierikzee, 5 - Huis van Veere, en 6 - Huis van Tholen.

Afb. 3a en b. Ville de Middelbourg, Batiment de l'Abbaye. Plan général du rez de chaussée de ce bâtiment à Middelbourg, le 23 novembre 1812 l'Ingenieur en chef au corps Impérial des Ponts et Chaussées Anselin (bron: Archives Nationales, Paris, Catalogue général des Cartes, plans et dessins d'architecture, tome IV, No. 5674).

In grote trekken wordt op de plattegrond de situatie weergegeven zoals de Abdijgebouwen er in 1812 uitzagen. Hier en daar is een nieuw voorstel vermeld voor een bestemming. Letteraanduiding op bijgaand schetskaartje.

A Het oude stadhoudelijke kwartier lag aan het Zuid-Westelijke deel van het Abdijplein. De ingang van dit Abdijgebouw bevond zich aan de rechterzijde (vanuit het plein gezien). Via een vestibule kwam men in een lange gang, waarop aan de linkerzijde een eetkamer en een salon uitkwamen. Voorts bevond zich aan het plein

een oude vierkante toren met trapportaal; ten Zuiden daarvan een magazijn en een washuis, beide uitzijnde op een cour aan het Abdijplein. Achter de lange gang; keukens en dienstvertrekken. Op de verdieping Noordelijk van de vierkante toren twee slaapvertrekken met annexen. Zuidelijk van deze toren het werkvertrek van de prefect; aan de achterzijde bediendenvertrekken.

In het gedeelte tussen **A** en **B** (de **Burgpoort**) bevonden zich magazijnen, waarboven zolderkamertjes.

In het gedeelte tussen **A** en **C** (de z.g. **Witte Toren**) een magazijn, kelders, een galerijtje en een aangebouwde traptoren (voor beide een voorstel tot afbraak) en **D**, het **'Schavot van Alva'**.

Boven de kelders de grote Raadzaal (oude Statenzaal) en een wachtzaal (oude Kamer voor Gecommitteerde Raden).

E Kloostergang voor het Noordelijke gedeelte, nu magazijn, een voorstel tot afbraak.

F Deel van het v.m. **Muntcomplex**. Voorstel tot afbraak van de gebouwtjes ten Westen hiervan.

G Voormalige **Abtswoning** bureau- en woonruimte van de Secretaris-Generaal.

Aan de andere kant **H** de **poort Kerkhofzijde**, **J** het v.m. **Huis Tholen** (zie plattegrond 1754) voor welk huis met de aanbouwen een voorstel tot afbraak werd gedaan.

K het oude **Heerenlogement** en **L** het voormalige **Huis Veere**; er is een plan hier op de plaats van deze twee panden een kazerne voor de Reserve Compagnie te bouwen. Huizen die volgen in het Noordelijk uiteinde: voorstel tot afbraak.

Het gedeelte rond **M** (de **Balanspoort**) zal bestemd worden voor de bouw van een kazerne voor de Gendarmerie.

Tussen de eerder genoemde Burgpoort en de Balanspoort zullen de aanbouwen aan het Abdijplein afgebroken worden.

Voor de bouwkundige aangelegenheden van zijn prefectuur kon Pycke beschikken over twee ambtenaren, die al onder de vorige régimes hadden gediend namelijk de landsfabriek Abraham Voerman en waterstaatsinspecteur Andries Schraven. Wij weten dat geen van beiden architect waren in artistiek-inventieve zin.³ Prefect Pycke maakte in een brief van 16 november 1811 aan de Directeur Generaal van de Waterstaat Mr le Comte Molé te Parijs bezwaren kenbaar dat Schraven belast was zowel met de zorg voor de waterstaat in het algemeen (*Ponts et Chaussées*), als met die voor de polders. Hoe ijverig en talentvol de man ook was, hij verstond geen woord Frans en kon ook geen letter Frans lezen. In de ontstane constellatie paste het niet dat er een Zeeuws waterstaatsbeleid, inclusief havens en wegen, gevoerd werd door iemand die niet competent geacht kon worden om met Franse deskundigen op niveau samen te werken. Deze omstandigheden waren voor Pycke aanleiding genoeg te vragen om naast Schraven een *ingénieur ordinaire* aan te stellen. Op 26 februari 1812 viel de beslissing. Anselin zal komen als 'ingénieur en chef' voor het werk aan de havens, bruggen, kanalen, sluizen e.d. en Schraven zal de zorg op zich nemen voor de polders in het departement. Op 16 maart 1812 blijken twee *ingénieurs en chef* met respectievelijke taken aangesteld te zijn. Het moet voor Pycke een voldoening geweest zijn, dat het gouvernement te Parijs bereid was zo snel een capabele Fransman naar Zeeland te sturen als Nicolas Jean-Baptiste Anselin. Een architect van een geheel andere signatuur dan de 'meesters'-ambachtslui, stads- en landsfabrieken van de Bataafse gewesten.

Nicolas Jean-Baptiste Anselin (Ancelin) werd op 18 november 1775 geboren als zoon van een lakenhandelaar in Beauvais (Oise). Hij heeft zijn opleiding moeten volgen in een der meest bewogen perioden in de Franse geschiedenis, een tijd waarin vrijwel al het openbaar onderwijs in de wis- en natuurkunde en ook in de letteren opgehouden had te bestaan. Op slechts enkele bijzondere scholen werden nog lessen gegeven. In oktober 1793 werd hij op bijna 18-jarige leeftijd aangenomen als leerling aan de school voor de Waterstaat (*Ecole des Ponts et Chaussées*), in 1747 door de beroemde Peronnet gesticht. Dit onderwijsinstituut was niet al te strak geprogrammeerd. De school kenmerkte zich door het feit dat er geen toelatingsexamen was en dat er ook geen eisen werden gesteld aan de vooropleiding. Het onderwijssysteem was er anders dan op de School voor de Artillerie of voor het militaire Geniekorps. Er werd o.m. onderwezen in de wiskunde, in de 'coupe des pierres'⁴ en in bouwkundig tekenen. Deze bijzonderheden geven overigens maar een matig inzicht in het onderwijssysteem. Buiten de school werden bij deskundigen op bepaalde dagen en uren lessen gevolgd in natuurlijke historie, natuur- en scheikunde. Een deel van het onderwijs

werd door de beste en oudste leerlingen gegeven. In 1793 moesten deze 'leraren' gaan dienen in het Geniekorps. Anselin zal met zijn jaargenoten als gevolg daarvan een tamelijk gebrekkige vooropleiding hebben gehad.

De niet volmaakte situatie bij de 'Ecole des Ponts et Chaussées' zal wellicht aanleiding zijn geweest tot het in het leven roepen van een nieuwe veel bredere ingenieursopleiding. Eind 1793 werd de *Ecole centrale des travaux publics* (in 1795 *Ecole polytechnique* genoemd) in Parijs opgericht die heeft ingespeeld op de behoefte aan ingenieurs in het nieuwe tijdperk.

Anselin behoorde tot de eerste groep van 349 toegelatenen (van de nieuwe school) die op 21 december 1795 hun entree maakten om opgeleid te worden voor de militaire genie, civiel ingenieur of later voor de vlootbouw.

Anders dan bij zijn vorige opleiding werden de kandidaten sterker geselecteerd op intelligentie en aanleg. Er werden hoge eisen gesteld (het kwam meer aan op intelligentie dan b.v. op verkregen kennis). Als gevolg van de toen gangbare ideeën werd de adel uitgesloten van het volgen van dit soort onderwijs. De leerlingen werden niet vrijgesteld van de dienst in de Garde Nationale. Tijdens politieke crises werd de studie aan de Ecole polytechnique herhaalde malen onderbroken. Het voortbestaan van de school stond dan ook verscheidene keren op het spel. Eerst waren Delorme en L. P. Baltard leraren voor de architectuur. Na een experiment van een jaar werden wijzigingen in het studieplan aangebracht. Nu werd L. J. N. Durand speciaal voor de bouwkunst aangesteld. Ongeveer 1797 moet Baltard het veld ruimen, waarna alleen Delorme en Durand het bouwkundig onderwijs gaan verzorgen.

Na een tweejarig verblijf aan de 'Ecole' in Parijs werd Anselin op 22-jarige leeftijd aangesteld als 'ingénieur ordinaire' voor het departement *Pas de Calais* met als standplaats Boulogne. Op 11 augustus 1800 werd hij van het Ministerie van Binnenlandse Zaken overgeheveld naar dat van Marine voor de uit te voeren werken aan de haven van Boulogne, waar een aanval op Engeland voorbereid werd.

Op 9 mei 1811 werd hij vandaar naar Zeeland gezonden met het oog op een plan om in Terneuzen een groot havenemplacement aan de Scheldemonnd te construeren, gezien de verhouding met Engeland. Dit plan werd opgegeven toen Napoleon zijn krachten ging meten met Rusland. Op 1 maart 1812 ging Anselin weer terug naar het Ministerie van Binnenlandse Zaken als *ingénieur service ordinaire*, nu voor het hele departement van de Monden van de Schelde.

De bestaande toestand van het Abdijcomplex in 1812

Bij de door Anselin ontworpen verbouwingsplannen voor de Abdij behoort een platte-

grond van de bestaande toestand (afb. 3a en b). Dit plan uit 1812 is zo belangwekkend, omdat het de toestand weergeeft zoals die met kleine wijzigingen eeuwen lang heeft bestaan. In het Abdijcomplex te Middelburg waren sedert de Reformatie diverse onderdelen van het provinciaal bestuur van het gewest Zeeland gehuisvest.⁵ Tevens maakte de woning van de Eerste Edele als representant van de stadhouder deel uit van de Abdij. Aan ingrijpende verbouwingen heeft men in de periode van de Republiek nooit gedacht. Verschillende omstandigheden kunnen daarbij een rol hebben gespeeld.

Een van de belangrijkste factoren zal wel geweest zijn, dat de administratie van het gewest al eeuwen lang op dezelfde plaats gehuisvest was geweest en dat het niet als een directe noodzaak werd gezien in de opzet wijzigingen aan te brengen, zolang de huishouding van Zeeland op dezelfde voet gecontinueerd werd. Noch de Staten van Zeeland en hun uitvoerend orgaan de Gecommitteerde Raden, noch de bouwkundig adviseurs waren ingesteld op een gerationaliseerde moderne administratie en een daarbij passende vormgeving van de bureaux.

Een tweede factor zal geweest zijn, dat men zal hebben opgezien tegen grote uitgaven, zeker in de latere tijd. De fondsen die voor het regeringscomplex beschikbaar waren (in oorsprong herkomstig van de geestelijke goederen en hier niet *ad pios usus* aangevend) waren gelimiteerd en de financiële toestand van het gewest was slecht. Nadat de regeringsperiode van Lodewijk Napoleon al de nodige wijziging had gebracht in het zicht dat men op dit soort zaken had, volgde het Parijse bewind dat kwam met een nieuwe visie over een moderne vormgeving voor een moderne administratie.

Er was nog iets anders. In de tijd van het *Directoire* (1795-1799) speelde de kwestie van de representatie bij de huisvesting van de prefect – het hoofd van het bestuur heette toen intendant – nog niet zo'n rol. Toen Napoleon aan de macht kwam, bracht hij hierin verandering. *Il faut parler aux yeux. Cela fait bien pour le peuple*, zo was zijn mening.⁶ Ook met deze factor diende dus rekening gehouden te worden.

Anselins denkbeelden over de oude gebouwen die hij aantrof

Hoe keek nu een goed en modern opgeleide Franse waterstaatsingenieur, die ook bouwkundig geschoold was, aan tegen een brok in wezen laatmiddeleeuws architectuur? Zijn ideeën zijn ons bekend uit zijn beschouwingen, die de ontwerptekeningen, bestekken en kostenramingen vergezelden.

Allereerst een aantal van zijn uitspraken. Zij zijn bloemrijk genoeg om te weten wat hij van de oude gebouwen in Middelburg vond. Aan een van deze uitspraken is trouwens de ondertitel van deze bijdrage ontleend. Zijn

mening laat niets aan duidelijkheid te wensen over. Wij laten hem zelf aan het woord. *Als één gebouw geschikt is om waarachtig als een caricatuur van bouwkunst te worden beschouwd; waar men naar believen de meest tegenstrijdige en onsamenhangende partijen heeft samengevoegd; waar men op de meest aanstootgevende wijze hoogteverschillen tolereerde en de wetten heeft geschonden van eenheid van plan en opzet, evenals de meest elementaire beginselen van smaak, dan is dit, ontegenzeggelijk, wel het Abdijgebouw in de stad Middelburg.*⁷ Vervolgens een parafrase van een passage omdat de samengewrongen zin zo goed als onleesbaar is:

*Het lijkt wel alsof men in het enorme complex van de Abdij, een met de omvang ervan overeenkomende verzameling bij elkaar gebracht heeft van alle gebreken op het gebied van de ruimtelijke indeling, her en der aan te treffen in de particuliere huizen te Middelburg, maar dat men aan dit Abdij-complex bij uitzondering heeft willen onthouden, datgene wat bij de andere huizen en gebouwen van de stad, tenminste uitwendig voor het oog de lompheid van de ordening maskeert namelijk gevels, die in hun verzorgdheid en passende decoratie, sommige zelfs met smaak, een redelijke architectonische compositie (schikking) doen verwachten.*⁸

Vervolgens weer een vertaling van een derde uitspraak:

*Waarlijk om de algemene indruk weer te geven van de talloze onverwachte in- en uitsprongen, de ronde en vierkante torens op lachwekkende wijze tegen de voorgevels aangebouwd, de lange en donkere overwelfde gangen, en alles wat er verder behoort tot deze waanzin-architectuur, zouden we kunnen volstaan met te zeggen, dat de Abdij met het volste recht kan worden beschouwd als de bakermat van de oerideeën van de kastelen en de romantische ruïnes.*⁹ Volgens Anselin konden personen, die voor het eerst in Middelburg komen en naar de Abdij gaan voor een bezoek aan de prefectuur het best iemand meenemen, die hier bekend is om het risico te vermijden zich per vergissing te laten aandienen bij een portierswoning of bij een magazijn, in de veronderstelling bij de prefectuur aan te kloppen.

Het blijkt uit het bovenstaande duidelijk genoeg dat Anselin geen goed woord over had voor de gebouwen die hij aantrof en die aan zijn zorgen waren toevertrouwd. Om dit te kunnen begrijpen is het nuttig in het kort hierover een paar dingen te zeggen.

In de loop van de eeuwen waren onderdelen van het oude kloostercomplex beschikbaar gesteld voor allerlei doelen, ongeacht de ideële waarde die dit complex gebouwen vertegenwoordigde. In het geval van de provinciale Munt, die verwoestingen heeft aangericht in het kloosterpand met de kruisgang om het hof (Muntplein), maar ook tussen Koorkerk en Abtswoning en bovendien werd toen een doorgang naar de Groenmarkt gemaakt¹⁰; voor dit doel was nog een

noodzaak aan te wijzen. De verhuur van de mooie refter aan een particuliere geschuts- en klokgieterij toont aan, dat er van enig gevoel voor de waarde der Abdijgebouwen totaal niets te bespeuren viel. Er werden ook woningen ingericht voor concierges en dergelijke functionarissen, door onverantwoorde verbouwingen verkregen. In de 17de en 18de eeuw werden hier en daar wat veranderingen aangebracht terwille van het comfort. De stookplaatsen zullen er aan het eind van de 18de eeuw anders hebben uitgezien dan in de 17de eeuw (de meer besloten 18de eeuwse schoorsteenmantel was beter dan haar voorganger met wijde rookvang). Iets soortgelijks geldt voor de vensters, die van lieverlee tot schuiframen werden gemaakt (in samenhang hiermee kreeg de kamerwand een andere indeling met lagere lambris en wandvakken). Al dergelijke oppervlakkige verbeteringen geschieden incidenteel en van een grondige vernieuwing was beslist geen sprake.

Men kan niet verwachten dat het Bataafse bewind een verandering ten goede heeft gebracht. Grote onderdelen van het complex raakten buiten gebruik door de verandering in de status van het soevereine gewest Zeeland. Door de nieuwe politieke verhoudingen was er bijvoorbeeld geen behoefte meer aan een provinciale Zeeuwse Munt. Ook kwamen de huizen van de Gecommitteerde Raden van Zeeland leeg te staan. Vanzelfsprekend ondervond het Abdijcomplex de weerslag van de financiële en economische achteruitgang van Zeeland. Uit het voorgaande blijkt wel hoe de zaken er voor stonden toen Zeeland bij Frankrijk werd ingelijfd en in Middelburg een prefectuur werd gevestigd. Gezien de bij de Fransen levende denkbeelden over moderne administratie en representatieve huisvesting kunnen wij ons voorstellen dat de prefect en ook Anselin weinig waardering voor het complex konden opbrengen. In de Almanak voor het *Departement des Bouches de l'Escaut* van 1813 staat te lezen: 'De Abdij, in de 15de eeuw gesticht (!), wordt de hendaagsche bouwmeesters weinig geacht'. Vergeten wij niet dat het in ons land nog veel te vroeg is om een waardering te veronderstellen puur als monument van geschiedenis. Het pittoreske dat een middeleeuws gebouw kenmerkt was bovendien ten dele verloren gegaan. De gevels waren van aanbouwen voorzien, de arcaden dichtgemetseld etc.

Anselins ideeën om van de Abdij een bruikbaar gebouw te maken

Anselin heeft niet geaarzeld om met voorstellen te komen om de Abdij een totaal ander aanzien te geven. We maken hier hetzelfde mee wat bijvoorbeeld in de tijd van Lodewijk Napoleon was geïntroduceerd door de komst van Thibault: een Franse architect komt naar Nederland om de Neder-

landers op de hoogte te brengen met nieuwe denkbeelden. Er werden ook jonge Nederlanders naar Frankrijk gestuurd om daar te worden geschoold.¹¹

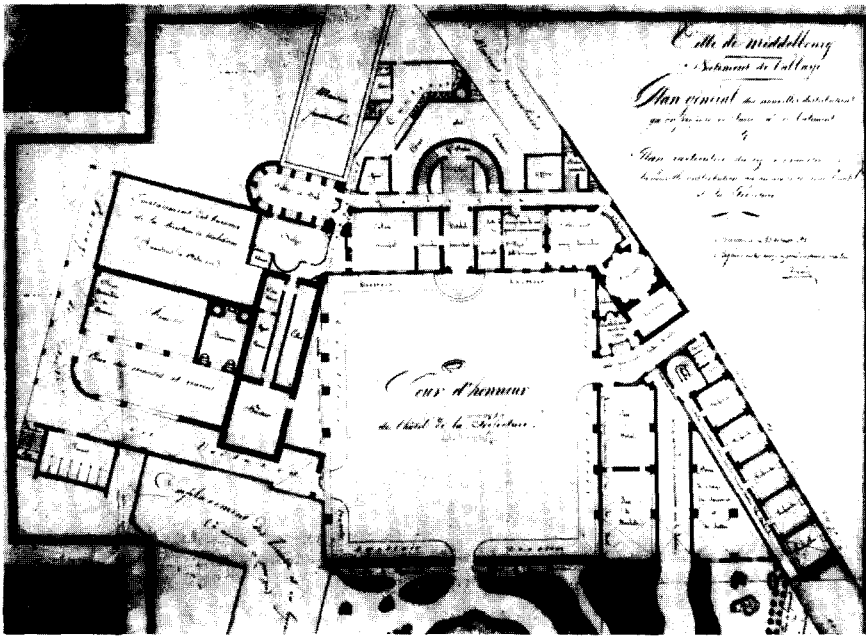
Een uitgangspunt van Anselin was een verandering aanbrengen in de indeling 'distribution' van de oude gebouwen. Er was geen enkele ruimte aanwezig, die volgens de prefect behoorlijk kon dienen als zaal, salon, slaapkamer e.d. De woning van zo'n vooraanstaand regeringspersoon als een prefect, maar ook zijn bureaux dienden op Franse leest te zijn geschoeid d.w.z. te voldoen aan de eisen en normen van de moderne Franse vormgeving.

Een ander uitgangspunt was het verkleinen van de bouwmassa. Daarvoor had hij financiële en esthetische redenen. De grote omvang der gebouwen vergde jaarlijks buitengewoon hoge reparaties en onderhoudskosten. Hij stelde daarom voor om al hetgeen er aan lelijks en onedels was te laten verdwijnen. Alle onnodige toevoegingen dienden afgebroken te worden. Dit leverde bovendien bouwmaterialen op voor de nieuw te maken constructies. Voorts werd het in ieder opzicht nodig en passend gevonden om een gedeelte van de gebouwen te bestemmen voor militaire doeleinden: een kazerne voor de departementale schutterij en tevens een kazerne voor de gendarmerie.

Anselin wilde het voormalige Huis van de Eerste Edele (stadhouderlijk kwartier) vervangen door een nieuw gebouw ten behoeve van de prefectuur, maar daarbij ook aansluitend de vleugel tot en met de Burgpoort en zuidelijk de vleugel met de Statenzaal en de daarachter liggende kloostergang tot en met de 'Witte Toren'. Vervolgens zou de bebouwing aan de Oostzijde tussen de toegangspoort aan de Kerkhofzijde tot het voormalige Heerenlogement (het voormalige Huis Tholen) tegen de grond gaan.

Het voormalige Heerenlogement en het voormalige Huis Veere worden vervangen door een kazerne voor de Reserve Compagnie (departementale schutterij). Een kazerne voor de Gendarmerie bij de Balanspoort (op de afbeelding met een donkere kleur aangegeven). Tussen de beide kazernes zal aan pleinzijde nog een deel der Abdijgebouwen worden afgebroken. Tenslotte zou het plein zelf worden gereorganiseerd, in model aangepast aan de nieuwe architectuur van het prefectenpaleis.

Voor het bewoonbaar maken van de Abdij, zoals Anselin zijn verbouwingsplannen noemde, had hij een aantal ideeën die hij nader uitwerkte. Het is niet verbazingwekkend, dat zij overeenkomen met die van de grote Durand in Parijs. Er werd uitgegaan van het oude stadhouderlijke kwartier, de woning, waarin de prefect, zo goed en zo kwaad als dat ging, reeds zijn intrek genomen had. Dit gebouw wordt geflankeerd door een linker- en een rechtervleugel, tezamen een groot deel van het onregelmatig gevormde Abdijplein omsluitend. De vleugels maken echter ongelijke hoeken met de

Afb. 5a en b. Ville de Middelbourg, Batiment de l'abbaye. Plan général des nouvelles distributions qu'on propose de faire à ce bâtiment. Plan particulier du rez de chaussée de la nouvelle distribution qu'on propose pour l'hôtel de la Préfecture à Middelbourg, le 23 novembre 1812

l'Ingenieur en chef au corps impérial des Ponts et Chaussées Anselin
Archives Nationales, Paris. Catalogue général des Cartes, plans et dessins d'architecture, tome IV, No. 5674.

De woning van zo'n vooraanstaand regeringspersoon als een prefect, maar ook zijn bureaux dienen op Franse leest te zijn geschoeid d.w.z. te voldoen aan de eisen en normen van de moderne Franse vormgeving. In de tekst wordt ingegaan op Anselin's ideeën om van de Abdij een bruikbaar gebouw te maken.

façade van het hoofdgebouw. Deze asymmetrie was een doorn in het oog van Anselin. Een fundamenteel onderdeel van zijn plannen was dan ook zijn voorstel om het Abdijplein vierkant te maken. Er was echter meer: een groot verschil in hoogte en onderlinge verhouding van deze gebouwen. Het uiterlijk van een gebouw moet in zijn geheel in overeenstemming zijn met de omringende gebouwen, tenzij het geheel vrij staat. De linker- of noordvleugel is niet alleen te weinig omvangrijk, maar ook onbewoond en onbewoonbaar door de indeling van de inwendige ruimte op de begane grond. Deze vleugel heeft bovendien geen verdieping, alleen dakkamertjes. Bij een uit te voeren verbouwing zou deze vleugel gereconstrueerd moeten worden. Het 'Hotel' heeft nog behoefte aan een aantal vertrekken. Die ruim-

ten zouden hier gevonden kunnen worden. Bij de beoogde verandering verdiende het de voorkeur een totaal nieuw gebouw op te trekken in plaats van alleen maar verbouwingen. Het ligt daarom voor de hand om te denken aan herbouw, waarbij tegelijk een loodrechte hoek met het 'Hotel' zou kunnen worden gerealiseerd. Hierdoor zou reeds voor de helft aan het vierkant maken van het Abdijplein vóór het 'Hotel' voldaan worden. Herbouw van de linkervleugel geeft nog een voordeel: de verbetering van de doorgang voor ruituigen en voetgangers van het Abdijplein naar de Korte Burg. Een nieuwe ruime entree in plaats van de oude passage zou de gevaren en nadelen voor de ruituigen daar ter plaatse kunnen opheffen. Volgens ir. H. de Lussanet de la Sablonière was de oude Burgpoort alleen voor voetgangers.

De andere kant van het Hotel diende ook wijzigingen te ondergaan. De rechtere vleugel is te uitgestrekt en te hoog. Om alle gebouwen op elkaar af te stemmen zou een decoratief schijnfront langs deze vleugel gemaakt moeten worden, loodrecht op de façade van het hoofdgebouw (pas mettertijd uit te voeren). Aan diezelfde zijde moet een fatsoenlijke toegang gemaakt worden naar dit reeds voor bureaudoeleinden en radzalen in gebruik zijnde prefectuurgebouw. Deze toegang zal in de plaats komen van de enige 'verborgen' toegang. Anselin doet hier waarschijnlijk op de in 1679 geconstrueerde entree via de Statenpoort. Op de achtercour (Muntplein) kunnen de nodige paardestallen, koetshuizen en het washuis gesitueerd worden.

Uit de beschouwingen van Anselin blijkt dat we te maken hebben met een vertegenwoordiger van een modern utiliteitsdenken op het gebied van de architectuur.

De rationalistische ideeën van Anselins leermeester Durand vonden in het begin der 19de eeuw grote verbreiding. Durand bracht zijn opvattingen over op zijn leerlingen aan de Ecole Polytechnique (waar hij tot 1830 zou aanblijven), maar ze werden ook uitgebreid door zijn publicaties. Als wij bijvoorbeeld zijn *Précis des leçons d'architecture données à l'Ecole polytechnique* erop nalezen, zien wij dat Durand als architect sympathiek stond tegenover de ingenieur. Laatstgenoemde had destijds meer kansen om grote bouwwerken uit te voeren dan de bouwmeester in de ouderwetse zin van het woord. Bouwmeesters mogen in de meeste gevallen slechts particuliere huizen bouwen. In afgelegen departementen, waar zelden architecten aanwezig zijn, zijn ingenieurs verplicht ook ziekenhuizen, gevangenissen, kazernes, arsenalen, magazijnen, bruggen, vuurtorens en dergelijke te construeren. Dit blijkt ondermeer ook uit de loopbaan van Anselin.

Durand en zijn geestverwanten zochten niet in de eerste plaats naar het karakter en de oorsprong van de schoonheid, maar voor hen gold de bruikbaarheid van een gebouw als uitgangspunt. Zij telden daarbij op factoren als de duurzaamheid, het instaan voor een goede gezondheid (ramen, ventilatie e.d.; *salubrité*) en gerieflijkheid. Verder diende een gebouw een zo klein mogelijke omtrek te hebben ter besparing van bouw materiaal. Een symmetrische, regelmatige en eenvoudige opzet is bovendien goedkoper dan een onregelmatige en ingewikkelde constructie.

Door Durands functionalistische ideeën in de architectuur hebben de bouwworden geen bestaansrecht meer. De architect behoeft bij zijn ontwerp niet aan decoratie te denken. Wel moest het gebouw met een gegeven budget zo geschikt en passend mogelijk gemaakt worden. In de gegeven situatie dient de architect dan zo zuinig mogelijk te werk te gaan.

Bij het 'zo geschikt en passend mogelijk maken' van de Abdij als zetel van de prefectuur speelde de factor van de representatie uiteraard een grote rol. In het onderhavige geval diende ook rekening gehouden te worden met de status van het 'Departement van de Monden van de Schelde' binnen het Franse keizerrijk en bovendien met een eventueel bezoek van Napoleon en/of zijn ministers, een feit waarmee terdege gerekend moest worden.

De status wordt meer tot uitdrukking gebracht door de plaats van de representatieve vertrekken in de compositie dan door uitwendige versieringen. De meest representatieve vertrekken lagen vanouds aan het Abdijplein. In de verbouwingsontwerpen blijft deze situatie gehandhaafd. Een verschilpunt is dat de aandacht vrijwel geheel gericht wordt op het logement van de *empereur*

au petit pied, zoals de prefect ook wel genoemd wordt. Het Hotel wordt gemaakt tot een *corps de logis* met ter weerszijden een vleugel. Het plein gaat met het Hotel een harmonisch geheel vormen. Er komt een *cour d'honneur* met tuinen; als afscheiding een hek naar een bestaand voorbeeld in Parijs. De entree van het prefectenhuis wordt in het midden van de façade aan het plein geprojecteerd. De oude middeleeuwse vierkante toren met inwendige trap (de oudste entree) moet worden afgebroken om plaats te maken voor een aaneengesloten façade met middenentree en mooi bordes.¹²

Anselin was van mening dat zijn ontwerpen konden worden uitgevoerd door afbraak van niet meer dienstdoende onderdelen van het oude regeringscentrum. Op deze wijze werd bij de verbouwing zoveel mogelijk rekening gehouden met de kostenfactor. Ook het aanbrengen van schijnfronten voor de vleugels van het Hotel is een bewijs dat Anselin naar goedkope oplossingen zocht.

Het omvangrijke Abdijcomplex werd zoveel mogelijk omgevormd tot een 'eigentijds' gebouw. Niet alleen uiterlijk, doch ook van binnen. Daarbij werd niet alleen gelet op eenheid van indeling en opzet, maar ook het gerief in het gebruik. Anselin heeft zich afgevraagd welke ruimten dichtbij elkaar dienen te liggen en welke niet.

Tussen de diverse ruimten in het complex bestonden vanouds allerlei niveauverschillen. De vertrekken worden zoveel mogelijk op één niveau gebracht en de resterende vertrekken gecorrigeerd. De gerieflijkheid en het gemak werden ook bevorderd door het afbreken van nauwe middeleeuwse wenteltrappen en in plaats daarvan ruime rechte trappen te maken met langzaam naar boven verlopende treden.

In de hoofdplaats van menig departement in het Franse keizerrijk was vaak niet eens een groot gebouw aanwezig, dat in een weelderig Hotel de la Préfecture veranderd kon worden. Dat was in Middelburg wel het geval. Van Anselins mooie plannen is echter niets terecht gekomen. Grote bouwondernemingen werden in die tijd (en eigenlijk altijd) gekenmerkt door een langzame totstandkoming. Zo ook hier. Maar vanwege de kortstondigheid van het Franse bewind was zo'n lange periode niet beschikbaar. Deze factor heeft in het voordeel gewerkt om de oude Abdij min of meer ongeschonden door de 'Franse inlijvingstijd' te loodsen. Laten wij daar maar blij om zijn.

Noten

- 1 In november 1807 was de Scheldevesting Vlissingen met enig omliggend land reeds bij het Franse Rijk gevoegd.
- 2 G. Sophia van Holthe tot Echten, 'Un élève de l'Ecole polytechnique de Paris à l'oeuvre dans le Département des Bouches-de-l'Escaut, vers 1812', *Gazette des Beaux-Arts*, februari 1986. De inmiddels ook gereed gekomen uitvoerige deelstudie over dit onderwerp maakt onderdeel uit van een groter geheel betreffende de geschiedenis van het Abdijcomplex in de 19de eeuw.

- 3 Door de Inlijving bij het Franse keizerrijk van Napoleon was de bouwkunde onder het toezicht geplaatst van de 'Conseil des Bâtiments' met alle voorschriften en regelingen die terzake waren vastgesteld.
- 4 Pierre Chabat, *Dictionnaire des termes employés dans la construction*, 1878, gebruikt de volgende formulering sub voce 'Coupe des pierres': 'On forme, en pierres de taille, des voûtes et plafonds où les blocs, placés les uns à côté des autres, ne se soutiennent que grâce à leurs coupes ... Enfin la distribution des joints, la direction des coupes, la manière d'appliquer le trait à la pierre d'après l'épure, toutes ces difficultés réunies constituent une véritable science dont la possession exige une étude approfondie'.
- 5 G. Sophia van Holthe tot Echten, 'Drie eeuwen Statenzaal', *Archief van het Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen*, 1978, p. 5, 6 en 7.
- 6 Jean Savant, *Les Préfets de Napoléon*. Paris 1958, p. 72.
- 7 Deze uitspraken bevinden zich bij de op 26 november 1812 door prefect Pycke naar Parijs gezonden verbouwingsvoorstellen, Archives Nationales, Paris, Série F Administration Générale de la France, F 13 Travaux publics, Préfecture des Bouches de l'Escaut. Uiteraard zijn alle archiefbescheiden in de Franse taal gesteld.
'S'il est un bâtiment propre à représenter au vrai la caricature de l'architecture, et où l'on ait rassemble, comme à plaisir, les incohérences les plus choquantes, la violation la plus manifeste des lois du niveau, des lois d'unité de plan et d'intentions, ainsi que des lois les plus simples du goût, c'est sans contredit, le bâtiment de la ville Middelbourg, dit 'l'abbaye'.
- 8 'Il semble même qu'en proportionnant à son immense étendue la réunion qu' y a faite de tous les vices épars de distribution des maisons particulières de Middelbourg, on ait voulu lui enlever, par exception, ce qui masque du moins extérieurement à l'oeil la lourdeur de la disposition des autres maisons et bâtiments de la ville, c.à.d. les prétentions raisonnables de façades soignées et décorées avec propriété, sinon avec goût'.
In de Almanak voor het 'Département des Bouches de l'Escaut' van 1813 staat dat er in Middelburg 3800 huizen waren 'welke zoo niet met smaak, echter zeer net gebouwd zijn'.
- 9 'En effet, pour exprimer l'aspect général que produisent les nombreux retraits, essailants, les ressauts brusques, les tours rondes et carrées qui flanquent ridiculement une partie des murs de face, les passages sous voûtes longues et obscures, et tous les autres produits de cette sorte de délire en architecture, il suffit de dire qu'a pourrait avec beaucoup de vérité regarder l'abbaye comme le berceau des premières idées sur les châteaux et les ruines romantiques'.
- 10 Zie voor doorbraken in het Abdijcomplex ten behoeve van de Munt: J. H. Kluijver, 'De verbouwing van het Abdijcomplex ten behoeve van de Munt in 1580'. *Gids bij de tentoonstelling Munt van Zeeland 1580-1980*, Middelburg 1980.
- 11 G. Sophia van Holthe tot Echten, 'L'envoi de jeunes artistes néerlandais à Paris pendant le règne de Louis Napoléon Bonaparte, Roi de Hollande (1806-1810)', *Gazette des Beaux Arts*, februari 1984, p. 57-71.
- 12 Bij de ontwerpen zal de symmetrie aan de achterzijde doorgezet worden door de bouw van een dubbele trap. Ook brengt Anselin een evenwicht in de raampartijen in de linker- en rechterhelft van de façade.